

ELŐSZÓ

Az emberi nyelv kreativitása leginkább abban mutatkozik meg, hogy a beszélő a kommunikáció folyamán képes olyan mondatokat, mondatsorokat alkotni és megérteni, amelyeket előtte soha senki nem fogalmazott meg. Ezek nagy része a beszéd közben alakul ki, tehát nem tervezhető, hanem alkalmoszerű, főleg a beszédhelyzettől, valamint a kommunikációs folyamatban részt vevők személyiségétől, így alkotóképességétől is függ.

A beszéd egy másik, legalább annyira fontos részét azonban előre látható és az adott helyzetben rutinszerűen, automatikusan ismételhető, két vagy több szóból álló és többé-kevésbé kötött szókapcsolatok alkotják. Ezek tehát olyan, már a gyermekkorban a gondolkodásba és a beszédbe beépülő állandó szókapcsolatok, melyeknek szerepe elsősorban képzetkeltő jellegű, a közlés során nem mi alkotjuk meg őket, hanem – szinte előre gyártott elemekként, szokványos szókapcsolatokként – már készen jelennek meg tudatunkban, azaz nem produkáljuk, hanem reprodukáljuk őket. De ahogy az előre gyártott házgyári elemek anyaga, mérete, formája, funkciója, kapcsolódási helye sem egyforma, úgy természetesen ezeknek a szókapcsolatoknak a kötőanyaga, alakja, kötöttsége és szerepe is változó.

A szókapcsolatokat alkotó építőelemek, a szavak – figyelembe véve az adott nyelv nyelvtani és logikai szabályait – elméletileg végtelen sok módon és formában léphetnek egymással kapcsolatba. E megfigyelésből kiindulva – és a teljesség igénye nélkül – egy nyelvben megkülönböztethetjük az alábbi szavaknál nagyobb nyelvi egységeket:

1. teljesen alkalmoszerű és végtelen számú szabad szókapcsolatok;
2. szerkezetileg és jelentésánilag teljesen kötött, csak globálisan értelmezhető, erős metaforikus értékkel és nyelvi hagyományokkal bíró, közkeletű állandósult szókapcsolatok az alábbi néhány gyakori típussal és hagyományos elnevezéssel:

- a. szólások (*kivágja a rezet; felkapja a vizet; árkon-bokron keresztül, hátba támad*);
  - b. szóláshasonlatok (*szegény, mint a templom egere; annyit ért valamihez, mint tyúk az ábécéhez*);
  - c. beszédhelyzethez kötött, „akkor szokták mondani, ha...” típusú, ún. „helyzetmondatok”, konvencionális szójárások, melyeket csak a megszokás tart életben és bizonyos helyzetekben, bizonyos alkalmakkor anélkül mondjuk azokat, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítanánk a velük kifejezett megállapításnak (*Most ugrik a majom a vízbe! Szépre száll a füst. Kár a benzinért! Hol jársz itt, ahol a madár se jár?*).
3. az általános érvényűség igényével használt, életbölcsséget megfogalmazó, mondatértékű kifejezések:
- a. szokásmondások, szállóigék, bölcs mondások, idézetek (*A kocka el van vetve, Gondolkodom, tehát vagyok, Több is veszett Mohácsnál*);
  - b. közmondások (*Addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér, Ajándék lónak ne nézd a fogát, Aki másnak vermet ás, maga esik bele, Ahány ház, annyi szokás*).

A most közreadott gyűjtemény az utolsó típusra fókuszál és abból 500 gyakori és fontos magyar közmondást közöl.

A magyar nyelv ősi, évszázadok óta a mai napig használatos közmondásai rögzítése mellett elsősorban a mai köznyelvre jellemző közmondásokat kívántuk számba venni, azokat tehát, amelyek egy ma élő iskolázott, főleg fiatal, illetve középkorú magyar anyanyelvű beszélőnek illik ismernie, használnia.

A közmondásgyűjtemény anyagának elrendezése

Gyűjteményünk a közmondásokat az első szavuk szerint rendezi ábécébe. A besorolásnál figyelembe vettük a névelőket is. Ezért kerülhetett a kötet élére *A baj nem [ritkán v. sohasem] jár egyedül* közmondás. A közmondások használata során a közmondás élén lévő névelők (*a, az*) gyakran elhagyhatók, az ilyen esetekben a közmondás kezdő névelőjét zárójelbe tettük. Pl.: (*A*) jó pap (is) holtig tanul, (*A*) kivétel erősíti a szabályt, (*Az*) okos(abb) enged, (*a*) számár szenved.

A szócikkek felépítése

Először a közmondást közöljük vastag betűvel szedve. A közmondást követi kerek zárójelbe téve a dőlt betűvel szedett minősítés. Új sorban találjuk a közmondás magyarázatát, definícióját. A legtöbb közmondásnak egyetlen jelentése van. Ha több jelentése is van egy közmondásnak, akkor a jelentések megszámozva követik egymást. Pl.:

A kerék is jobban forog, ha kenik.

- ✧ 1. Annak intézik el gyorsan, kedvezően az ügyeit, aki hajlandó ajándékokat, pénzt adni az ügyintézőnek.
- 2. Minél több pénzt ajánlunk egy munkáért, annál jobban végzik el.

Három napi dínomdánom, holtig tartó/való szánom-bánom. (régies)

- ✧ 1. Olyan mulatozás, főleg lakodalom, amelyet sokáig tartó megbánás, főleg szomorú és kölcsönös vonzalom nélküli házaseslet követ.
- 2. A szertelen jókedvet bánat szokta követni.
- 3. A hatalomban való rövid tobzódásért gyakran sokáig tartó szenvedéssel kell fizetni.

Néha még a kapanyél is elsül.

- ✧ 1. Még az ártalmatlannak látszó eszközök, tárgyak is veszélyessé válhatnak.
- 2. Néha még a lehetetlennek látszó dolgok is megtörténnek.

Az alakváltozatok

A közmondások sokszor egymástól kissé eltérő alakban élnek nyelvünkben. Gyűjteményünk ezért az alakváltozatokat is tartalmazza.

a) A közmondásközlésben a vagylagosan használatos szót vagy szórészt kerek zárójelbe ( ) tettük.

Gyümölcsérőlt ismerni meg a (vén) fát.

Nincs (semmi) új a nap alatt.

b) Az eltérő alakban használt közmondások közlésénél szögletes zárójelbe [ ] tettük a közmondás egy másik használatos formáját.

Az éhség a legjobb szakács [Legjobb szakács az éhség].

Róma sem egy nap alatt épült [Rómát sem egy nap alatt építették]

Vannak olyan esetek is a kötetben, amikor a szögletes zárójelben lévő szó az előtte lévő szóval felcserélhető. Így az

Amit szabad Jupiternek, nem szabad (azt) az ökörnek [a kisökornek].

vagy

Az ökröt szarván, embert (pedig) beszédén [nyelvén] fogják meg.

közmondások az alábbi két formában használatosak:

- 1. Amit szabad Jupiternek, nem szabad (azt) az ökörnek.**
- 2. Amit szabad Jupiternek, nem szabad (azt) a kisökörnek.**
- 1. Az ökröt szarván, embert (pedig) beszédén fogják meg.**
- 2. Az ökröt szarván, embert (pedig) nyelvén fogják meg.**

c) Mindezek mellett a közmondások közlésében használtuk a ferde vonalat, az ún. virgulát is „ / ”, ami azt jelzi, hogy felcserélhetők a ferde vonal két oldalán álló szavak. Így a

Bolondnak áll/kedvez a szerencse.

vagy a

Mindenki a maga/saját szerencsájének (a) kovácsa.

közmondások az alábbi két formában használatosak:

Bolondnak áll szerencse.

Bolondnak kedvez a szerencse.

Mindenki a maga szerencsájének (a) kovácsa.

Mindenki a saját szerencsájének (a) kovácsa.

d) Egyes közmondások ritkább változatokban is előfordulnak. Ezeknél utalás történik a gyakoribb alakra, amely alatt lesz megtalálható a részletes jelentésmagyarázat is.

Betyárból lesz a legjobb pandúr.

→ *Rablóból lesz a legjobb pandúr.*

Ne várd, hogy a sült galamb a szádba repüljön!

→ *Nem repül a sült galamb az ember szájába.*

A közölt közmondások stilisztikai minősítése

A magyar szótári hagyományoknak megfelelően a közmondásokat – amennyiben szükségesnek látszott – stilisztikai minősítéssel láttuk el. A használt minősítések a következők: *durva*, *gúnyos*, *népies*, *régies*, *tréfás*. Példák a különböző minősítéssel ellátott közmondásokra, a szögletes zárójelben levő szám mutatja, hogy a gyűjteményben hány adott minősítésű közmondás található.

DURVA MINŐSÍTÉSŰ KÖZMONDÁSOK [7]

Az erősebb kutya közösül [(durva) baszik].

Finggal nem lehet tojást festeni. (durva)

Szarnak, kárnak nincs/sosincs gazdája. (durva)

GÚNYOS MINŐSÍTÉSŰ KÖZMONDÁSOK [7]

Akinek az isten hivatalt ad, észt is ad hozzá. (gúnyos)

Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul. (gúnyos)

Kis ember nagy bottal jár. (gúnyos)

NÉPIES MINŐSÍTÉSŰ KÖZMONDÁSOK [36]

Egyszer esik esztendőben karácsony. (népies)

Leforrázott kutya a hideg víztől is fél. (népies)

Reggeli vendég nem marad sokáig. (népies)

RÉGIES MINŐSÍTÉSŰ KÖZMONDÁSOK [21]

Bagoly is bíró barlangjában. (régies)

Guba gubához, suba subához. (régies)

Nem jó az alvó macskát felkelteni. (régies)

TRÉFÁS MINŐSÍTÉSŰ KÖZMONDÁSOK [11]

Butaság ellen nincs orvosság. (tréfás)

Két bolond egy pár. (tréfás)

Szégyen a futás, de hasznos. (tréfás)

A fogalomköri mutató

A kiadványban szereplő közmondásokat tematikus, fogalomkörök szerinti felsorolásban is bemutatjuk. Ez lehetővé teszi a használatnak, hogy többnyire egy főnévvel leírható minél általánosabb fogalomhoz keressen odaillő közmondásokat. Így például az **ERŐFŐLÉNY, ERŐSZAKOSSÁG** fogalomkörben a következő közmondások közül választhat mondandójának megfelelő kifejezésére: **A cél szentesíti az eszközt. | A nagy hal megeszi kis halat. | Aki bírja, marja. | Aki kardot fog/ragad/ránt, kard által vesz/veszik el. | Sok lúd disznót győz.**

A szómutató

A gyűjtemény végén teljeskörű *Szómutató* is található, amibe a közreadott közmondások minden jelentős szava – szám szerint 900 – bekerült. A *Szómutató* célja, hogy a közmondások felhasználási körét kibővítse. Segítségével kikereshetjük azokat a közmondásokat, amelyben egy adott szó szerepel. Ez hatékonyan használható feladatok, tesztek összeállításakor. A *Szómutató* ugyancsak alkalmas arra, hogy egy „sorban” együtt lássuk egy adott szót tartalmazó közmondásokat.

A következő szavak szerepnek legtöbbször a közmondásokban (a szó után zárójelben álló szám mutatja, hogy a szó hány közmondásban található meg):

jó (32), ember (26), kutya (17), fa (14), isten (11), nagy (11), jár (10), két (10), ló (10), nap (10), rossz (10), bolond (9), ház (9), idő (9), ördög (9), szem (9), megy (8), barát (7), fej (7), gyerek (7), madár (7), szó (7).

A gyűjtemény célközönsége

A TINTA Könyvkiadó, mint a legnagyobb magyar szótárkiadó, ajánlja ezt a nyelvünk gondolati-érzelmi gazdagságát bemutató közmondásgyűjteményt mindazoknak – iskolásoknak és általában a magyar nyelv közmondásai iránt érdeklődőknek –, akik kíváncsiak az őseink változatos nyelven megfogalmazott, több száz éves, homályba vesző eredetű, máig érvényes képszerű útmutatásaira. A nyelvünket napjainkig átszövő közmondások tanulmányozása bizonyára sokak számára szerez örömet. A bennük megfogalmazott évszázados bölcsességek, életvezetési tanácsok ugyanis értékvesztett korunk emberének is útmutatóul szolgálhatnak.

Felhasznált szótárak

ALMÁSY JÁNOS: *Magyar közmondások gyűjteménye. Több mint hat-ezer közmondás százötven témakörben*, Franklin, 1890; TINTA Könyvkiadó 2021.

BÁRDOSI VILMOS, KISS GÁBOR: *Közmondások. 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára*, TINTA Könyvkiadó, 2005.

BÁRDOSI VILMOS: *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások, értelmező és fogalomköri szótára*, TINTA Könyvkiadó, 2003.

BÁRDOSI VILMOS: *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*, TINTA Könyvkiadó, 2017.

ERDÉLYI JÁNOS: *Magyar közmondások könyve*. Pest, Kisfaludy Társaság, 1851; Budapest, TINTA Könyvkiadó, 2018.

FORGÁCS TAMÁS: *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*, TINTA Könyvkiadó, 2003.

KOVÁCS PÁLnak *Magyar példa, és közmondási*, Győrben, Streibig József betűivel, 1794. – Hasonmás kiadás: Győr, 2008.

KOVÁCS PÁL: *Jeles mondások. 3500 régi közmondás és példabeszéd az 1794-ben megjelent szótárból*. TINTA Könyvkiadó, 2021.

MARGALITS EDE: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, Kiadja Kókai Lajos, 1896.

O. NAGY GÁBOR: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó, 1966.

PACZOLAY GYULA: *750 magyar közmondás és szólás*. Veszprémi Nyomda Kft., 1991.

T. LITOVKINA ANNA: *Magyar közmondások nagyszótára*. TINTA Könyvkiadó, 2005.